

HĽADANIE (STRATENÉHO) ZMYSLU PODĽA ALBERTA CAMUSA

DANA BREZŇANOVÁ, FHV UMB, Banská Bystrica

BREZŇANOVÁ, D.: Searching for the (Lost) Meaning in A. Camus
FILOZOFIA 62, 2007, No 4, p. 310

The paper aims to show, how, according to A. Camus, it is possible for humans to cope with the absence of meaning in their lives. It covers the transformations the concept of human destiny underwent in Camus' works, beginning with his essay *Myth of Sisyphus* up to his work *The Rebel*. Given this context the paper focuses on the problem of the relationship between the absurd and the metaphysical revolt. The author argues, that according to Camus, it is the revolt that makes it possible to create new values, even on the background of the absurd, and so, in spite of the meaninglessness of human destiny, to live a fulfilled life.

Keywords: Absurdity – (Metaphysical) Revolt – Value – Solidarity – Creativity
– (Human) Standard

Cieľom príspevku je ukázať, ako sa možno podľa A. Camusa vyrovnáť so skúsenosťou absencie zmyslu v živote človeka. Budeme konfrontovať najmä modifikácie v chápaní údely človeka od Camusovej eseje *Mýtus o Sifyzovi* (1942) po jeho dielo *Vzbúrený človek* (1951). V danom kontexte sa zameriame na analýzu problému vzťahu absurdna a metafyzickej revolty, keďže ambíciou príspevku je dokázať, že práve revolta sa stala u Camusa platformou, vďaka ktorej je možné i na základoch absurdna vytvárať nové hodnoty, a teda aj napriek nezmyselnosti ľudského údely prežiť plnohodnotný život.

„Absurdno“ je jedným zo základných pojmov, s ktorými Camus pracuje. Zároveň sa v kontexte danej problematiky absurdno chápe ako východisko akéhokoľvek ďalšieho uvažovania. Camus v snahe o explikáciu tohto pojmu využíva dve metódy: Na jednej strane sa pohybuje v intenciách podobných snahám väčšiny filozofov existencie, t. j. snahám o „zverejňovanie“ vnútorných predreflexívnych existenciálnych stavov vedomia človeka, avšak na druhej strane ponúka i bilanciu v rovine rozumového chápania, čím dokazuje, že na osvetľovaní či oznamovaní spomínaných stavov sa môže podieľať i rozumová reflexia.

Zatiaľ zostáva otázka: Aké sú podľa Camusa možnosti rozumového poznania? Autor tvrdí, že na základe pocitov, ktoré okolitý svet v nás vzbudzuje (napr. fakt, že sa ho môžeme dotknúť), môžeme usudzovať o jeho existencii: „... ako by som mohol popierať ten svet, ktorého moc a silu tak intenzívne zakúšam“ ([2], 18)? Tu sa však podľa autora končí všetko poznanie, a teda akékoľvek definície, ktorými sa pokúšame načrtnúť podobu sveta, sú len konštrukciami. Odkiaľ sa však berie priepasť medzi istotou našej existencie a obsahom, ktorým sa ju snažíme naplniť? Camus pripúšťa existenciu istých právd, napr. v logike, v psychológii, avšak neuznáva existenciu jednej Pravdy. A práve po nej, po zhrnutí všetkých premenlivých podôb javov do jediného princípu, ľudský duch túži. Camus tvrdí: „Pochopiť znamená predovšetkým zjednotiť“ ([2], 16). Všetky pravdy, ku ktorým človek

v jednotlivých sférach svojej duchovnej činnosti dospieva, prezrádzajú podľa autora predovšetkým túžbu a súčasne nevedomosť; nostalgickú túžbu po jasnosti, hlad po absolútne a nemožnosť ich uspokojiť. Naše poznanie je teda značne obmedzené. Jeho obmedzenosť je determinovaná povahou sveta, v ktorom žijeme: „Tento svet sám osebe nie je rozumný a to je všetko, čo o ňom možno povedať“ ([2], 19). Vnútorou pravdou ducha je teda fakt, že je spútaný. Obklopuje ho „iracionálna džungľa“ a akékoľvek výboje i jeho túžba po jasnosti a zrozumiteľnosti narážajú na nepreniknuteľné hranice, resp. mantinely. Svet nie je absurdný, je len nerozumný. „Ale čo je pri tom absurdné, je konfrontácia tejto iracionality a tej šialenej túžby po jasnosti, ktorej volanie sa ozýva z najhlbších útrob človeka“ ([2], 19). Takto sa dostávame k určitej definícii absurdna, ktorá predstavuje vzťah, resp. spojivo medzi človekom a svetom. Akú povahu má však tento vzťah? Podľa Camusa ide o vzťah konfrontácie, na čo poukazuje i jazykový úzus: Ako absurdný označujeme každý úmysel neprímeraný realite, ktorej dotýčny čelí. Absurdno je v podstate rozpor alebo roztržka. Camus teda v rovine rozumového chápania nachádza minimálne jednu istotu: „Ak mám ostať pri evidentných faktoch, viem, čo chce človek, viem, čo mu svet ponúka, takže môžem povedať, že viem aj, čo ich spája...“ ([2], 25). Objavujú sa tu tri členy zvláštnej triády, resp. „tri postavy drámy“: ľudský duch túžiaci po zrozumiteľnosti, nerozumný svet a absurdno, ktoré sa rodí z ich konfrontácie. Hlavným znakom tejto triády je jej nedeliteľnosť, a teda nemožnosť negácie ktorejkoľvek z jej položiek bez toho, aby sme ju zničili celú. Táto nedeliteľnosť vyplýva z faktu, že absurdno nemôže existovať mimo ľudského ducha, ale ani mimo tohto sveta.

Ako sme už povedali, Camus na jednej strane akceptuje ohraničenosť a relatívnosť schopností ľudského rozumu, no na druhej strane to ešte neznamená, že by tým chcel rozum poprieť: „Je to rozum, ten smiešny rozum, ktorý ma stavia proti všetkému tvorstvu. Nemôžem ho len tak, spakruky zamietnuť“ ([2], 40). Camus prichádza s riešením, ktorého podstata spočíva v novom definovaní významu samotného pojmu rozumu. Oproti koncepcii rozumu, ktorý upadá do zmätku a sebaopretím sa z neho vyslobodzuje,¹ postuluje Albert Camus jasný rozum absurdného človeka, konštatujúci svoje hranice, ktorého jediným hriechom je to, že „chce vedieť“ ([2], 38). Takýto človek podľa Camusa pripúšťa iracionálne, avšak v žiadnom prípade nepohrdá rozumom: „Takto obsiahne svojím pohľadom skúsenosť a všetky jej danosti...“ ([2], 30). Jediná požiadavka, ktorú si tento „jasnozrivo“ mysliaci človek kladie, znie: Žiť iba s tým, čo vie, uspokojiť sa s tým, čo je, a nespoliehať sa na nič, čo by nebolo isté. Toto vedomie absencie zmyslu a prítomnosti absurdnosti ľudského života človeka oslobodzuje, čím ho zbavuje akejkoľvek nádeje, a tým aj starosti o budúcnosť. Jasná myseľ absurdného človeka, zbaveného klapiek, sa stáva prvým z predpokladov jeho vnútornej slobody.

Ako možno žiť vo svete, ktorého zmysel človeku uniká? Čo vlastne Camus myslí na

¹ V danom kontexte je žiaduce stručne načrtnúť Camusovu koncepciu filozofickej samovraždy: Snaha človeka uniknúť zo sveta, ktorému nerozumie, je podľa Camusa zákonitá. Wolfgang Janke v intenciách Camusových filozofických názorov podáva nasledovnú charakteristiku analyzovanej koncepcie: „Existencializmus uskutočňuje pohyb myslenia, ktorý vychádza zo skúsenosti absurdity sveta, aby skokom do večnosti znovu získal zmysel a hĺbku ľudskej viazanosti na bytie“ ([3], 86). Filozofia dospievajú k filozofickej samovražde spôsobom, ktorého podstata spočíva v pokorení ľudského rozumu, resp. myslenia. Ide teda o pohyb vedomia, v ktorom myšlienka odmieta seba samu. Camus sumarizujúco konštatuje, že pre existencialistov je negácia Bohom, presnejšie: „Tento boh a udržiava iba negáciou ľudského rozumu“ ([2], 33).

prvý pohľad záhadnou vetou: „Žiť znamená žiť absurdno“ ([2], 41)? V absurdnej slobode² ide najmä o to, s jasným vedomím sa snažiť o udržanie absurdna pri živote: „Udržiavať absurdno pri živote znamená predovšetkým hľadiť naň“ ([2], 41). Mať absurdno stále pred očami je teda presným opakom úniku pred ním. Ak únik predpokladá popretie jedného z pólov protirečenia, z ktorého sa absurdno rodí, jeho opak znamená snahu o zachovanie tohto rozporu, a to tak, že zbavuje človeka klapiek na očiach a zameriava jeho pohľad na spor rozumu s realitou, ktorá ho presahuje: „Z toho vyplýva, že jedným z mála logických filozofických postojov je vzbura: je to ustavičná konfrontácia človeka s jeho vlastnou nezrozumiteľnosťou“ ([2], 41). Je to teda metafyzická vzbura, resp. revolta, ktorá dáva životu človeka cenu, keďže je opakom rezignácie: „Absurdno je krajné napätie, ktoré si on sám vlastným úsilím udržiava, lebo vie, že týmto vedomím a touto každodennou vzbúrou vydáva svedectvo o pohrdaní, ktoré je jeho jedinou pravdou“ ([2], 42). Absurdná sloboda, resp. strata viery v absolútny zmysel súčasne implikujú stratu hierarchie hodnôt: „Viera v zmysel života vždy predpokladá istú stupnicu hodnôt, istý výber aj naše preferencie. Viera v absurdno podľa našich definícií hlása opak toho“ ([2], 45).

V tomto kontexte bude našou nasledujúcou úlohou ukázať, ako Camus z východiska konštatujúceho absenciu absolútneho zmyslu a stratu hierarchie hodnôt, ktoré tento zmysel tradične reprezentujú (v našom prípade najmä ne-možnosť dopátrania sa Pravdy), dospel k postulovaniu základnej hodnoty ľudského života. Vzhľadom na tento cieľ je nevyhnutné pokúsiť sa o ďalšie objasnenie vzťahu absurdity a metafyzickej revolty, keďže – ako to Camus formuluje v úvode *Vzbúreného človeka* – „[P]rvá a jediná nepochybná danosť, ktorá sa mi takto v rámci absurdnej skúsenosti dostane, je revolta“ ([1], 20). Na pochopenie Camusovej tézy metafyzickej revolty nám poslúži nielen poukaz na možné vnútorné súvislosti medzi etymológiou slova *revolta*, ktoré znamená obrat ([1], 24), a metafyzickou problematikou, ale najmä vyjasnenie vzťahu medzi revoltou metafyzickou a revoltou historickou, keďže práve tieto jej dve podoby sú predmetom úvah *Vzbúreného človeka*.

Ak revolta znamená obrat, v akom význame môžeme hovoriť o revolte metafyzickej, prípadne historickej? Domnievame sa, že v rámci Camusovej koncepcie tento „obrat“ v sebe spája minimálne dva aspekty: moment prebudenia vedomia a zároveň nevyhnutnosť vyvodzovať dôsledky z tohto nového vedomia, t. j. čeliť skutočnosti, ktorej charakter si človek práve po „prebudení“ uvedomil. Kto je teda podľa Camusa revoltujúci človek? „Človek, ktorý hovorí nie“ ([1], 23). Camus takto charakterizuje postoj, ktorý k zatiaľ nešpecifikovanej skutočnosti revoltujúci človek zaujíma – je to postoj odmietania. Jedným dychom však vzápätí dodáva: „Ale napriek tomu, že odmieta, nevzdáva sa: je to tiež človek, ktorý hneď s prvým gestom hovorí áno“ ([1], 23). Akákoľvek revolta teda v sebe obsahuje rozpor. Jej podstatu teda tvorí napätie medzi *áno* a *nie*, medzi pritakávaním a odmietaním. Oba krajné póly možno identifikovať tak v rovine historickej, resp. sociálnej, ako aj metafyzickej: „Revolta je neodmysliteľná od pocitu, že človek má istým spôsobom v niečom pravdu. Práve v tomto zmysle hovorí revoltujúci otrok jedným dychom áno i nie. Zároveň s hranicou potvrdzuje i všetko to, čo tuší a chce zachovať z toho, čo ohraničuje“ ([1], 23). V revolte si teda človek uvedomuje hranicu medzi tým, čo je preňho prijateľné, a čo už prijateľné nie je. S tým prijateľným sa revoltujúci zároveň stotožňuje, poci-

² Ako vidno, dochádza tu k prenosu pomenovania: Sloboda, vydobytá vedomím na absurdne, je pre Camusa *absurdnou* slobodou.

ťujúc ho ako súčasť seba samého: „... človek náhle neomylné pocíti, že v sebe má niečo, s čím sa dokáže, hoci len dočasne, stotožniť. Až doposiaľ človek toto stotožnenie naozaj nevnímal“ ([1], 24). S revoltou sa v človeku prebúdzajú vedomie toho, čo je v ňom samom hodné úcty a uznania ([1], 25). A v tomto prijateľnom, hodnom úcty a uznania, rozpoznáva, hoci zatiaľ len nejasne, Camus hodnotu,³ ktorú na niektorých miestach textu nazýva i dobrom: „Tú časť seba samého, pre ktorú sa dožadoval úcty, postaví človek najvyššie a nadradí ju všetkému, dokonca i životu. Začne ju považovať za najvyššie dobro“ ([1], 24). Ak človek dospeje k ultimátu typu *všetko, alebo nič* a usúdi, resp. pocíti, že je nositeľom hodnoty (dobra), ktoré jeho samého presahuje, nadržuje tým podľa Camusa teraz už zo všeobecnú hodnotu (dobro) nad svoj vlastný osud, t. j. nad individuum. Spolu s človekom revoltujúcim tak v kontexte problému revolty dospievame od striktno individualistického východiska k paradoxu, ktorý predpokladá prekonanie individua smerom k všeobecnému. Toto všeobecné, v mene ktorého je individuum ochotné sa obetovať, otvára privátnu dimenziu jedinca svetu ostatných ľudí. Napriek tomu, že nateraz zostáva nejasné, aké spoločnej hodnoty sú ľudia nositeľmi, Camus vymedzuje, čo je jej obsahom: „Je zrejme, že pozitívny výmer, ktorý v sebe nesie každý akt revolty, zahŕňa i čosi, čo jednotlivca presahuje v tom zmysle, že ho vytrháva z jeho predpokladanej samoty a poskytuje mu dôvod na konanie“ ([1], 25). Rozchádzajúc sa s notoricky známou „sartrovskou“ tézou, podľa ktorej „niet ľudskej prirodzenosti, lebo niet Boha, ktorý by ju stvoril“ ([4], 19), dospieva revoltujúci (Camus) k tušeniu, že existuje niečo, čo nepatrí len jemu, t. j. individuu, ale priestoru zdieľanému spoločnosťou všetkých ľudí: „Analýza revolty vedie prinajmenšom k tušeniu, že existuje jedna ľudská prirodzenosť, ako sa domnievali Gréci, a v rozpore so závermi súčasného myslenia“ ([1], 26). Výzva hájiť hodnotu, ktorej vedomie revoltujúci nadobudol a s ktorou sa identifikoval, predpokladá teda súčasne so „stratou“ samoty i objavenie prístupu k niečomu trvalému, teda k esencii ľudskej prirodzenosti.

Ďalším, nemenej dôležitým momentom spoluvytvárajúcim hodnotu revolty je jej aktivizujúci charakter. Ak teda človek nachádza vec, za ktorú je ochotný bojovať, jej hodnota mu zároveň zaručuje dôvod na konanie. Za spoločného menovateľa, zahŕňajúceho všetky kľúčové aspekty revolty, tak historickej, ako i metafyzickej, by sme zrejme spolu s Camusom mohli označiť ľudskú solidarnosť. Vyplýva okrem iného z nemožnosti redukovať hodnotu revolty na individuálnu záležitosť, resp. skúsenosť: „Jednotlivec sám osebe teda nepredstavuje onú hodnotu, ktorú hodlá hájiť. Tá sa skladá prinajmenšom zo všetkých ostatných ľudí“ ([1], 27).

Doposiaľ sme však nevymedzili onú skutočnosť, proti ktorej sa revoltujúci búri. Camus charakterizuje metafyzickú revoltu nasledovne: „Metafyzická revolta je gesto, ktorým sa človek búri proti svojmu údelu a všetkému stvoreniu. Metafyzická preto, že popiera to, na čo je človek spolu s celým stvorením predurčený“ ([1], 33). Podľa Camusa je takáto revolta namierená jednak proti smrti, ktorá ako všeplatný trest stíha každého smrteľníka, a teda všetkých ľudí, a jednak proti utrpeniu, ktoré – v rôznej miere – postihuje v živote každého, a vnáša tak do ľudského sveta namiesto žiadaného poriadku chaos. Vyjasňuje sa

³ Camus podáva všeobecnú definíciu hodnoty, citujúc slovník: „Pojem hodnota podľa dobrých autorov predstavuje spravidla posun od faktického k právu, od žiadaného k žiaducemu (spravidla prostredníctvom všeobecne žiadaného)“ ([1], 25). Zároveň túto definíciu aplikuje na hodnotu revolty: „Ako sme mohli vidieť, posun smerom k právu vystupuje pri revolte úplne zreteľne. Práve tak aj posun od ‚tak by to malo byť‘ k ‚ja chcem, aby to tak bolo‘“ ([1], 25).

tak rozdiel medzi revoltou historickou, resp. sociálnou a revoltou metafyzickou: Kým v sociálnej revolte ide o vzburu proti sociálnej nespravodlivosti, v prípade revolty metafyzickej možno hovoriť o odmietaní limitov súvisiacich s ľudskou konečnosťou.

Vzhľadom na to, že sme metafyzickú revoltu označili za postoj, ktorý treba podľa Camusa zaujať k prítomnosti absurdity, pokúsime sa charakterizovať rozdiel medzi revoltou a revolúciou, keďže práve revolúciu (a v jej kontexte vraždu) označuje Camus za dôsledok narušenia rovnovážneho, hoc aj napätého vzťahu, ktorý vytvára podstatu, resp. hodnotu revolty.

Zdá sa, že Camus v snahe zdôrazniť nekorektnosť revolúcie ako riešenia vymedzuje jej odlišnosť nielen od metafyzickej, ale i od sociálnej revolty: „Každá revolta je výrazom

clivoty za nevinnosťou a volaním po bytí. Ale clivota sa jedného dňa chopí zbraní a prijíma bezvýhradnú zodpovednosť za akúkoľvek vinu, to znamená i za vraždu a násilie“ ([1], 110). Camus v danom kontexte poukazuje na riziká absolutizovaných riešení, t. j. na nutnosť zotrvania v napätí umierneného postoja, a to v zmysle odmietnutia absolutizovaného ÁNO i NIE. Vystríha tak pred možnosťou nahradenia hodnoty revolty násilím: „Tí, ktorí sa do dejín vrhajú v mene iracionálna a s výkrikom, že dejinám chýba zmysel, dospievajú k otroctvu a teroru, k svetu koncentračných táborov. Tí, ktorí sa tam ženú s heslom ich absolútnej racionality na perách, dospievajú k otroctvu a teroru, k svetu kon-

centračných táborov“ ([1], 245). Camus takto v rámci revolúcie odsudzuje fašistický projekt nadčloveka i Marxovho totálneho človeka. Problémom je určiť moment, keď revolta (metafyzická i sociálna) ako snaha o sebatvrdenie človeka tvárou v tvár tomu, čo ho

popiera, prerastá do revolúcie. Neautentickosť revolúcie ako riešenia spočíva zrejme podľa Camusa v jej ambícii prispôsobovať svet nejakej teoretickej konštrukcii. Revolúcia „[j]e práve projekciou myšlienky do historickej skúsenosti, zatiaľ čo revolta je iba hnutím, ktoré vedie od osobnej skúsenosti k myšlienke“ ([1], 111). Autorovi samému pritom ide o obrodenie: „Bud' revolta zahynie zároveň so svetom, ktorý zrodila, alebo nájde svoj pôvodný zmysel

a novú energiu“ ([1], 247). Revolta teda nie je konečnou odpoveďou, ale príslubom zatiaľ nejasej existencie hodnoty. Oproti nihilizmu revolúcie je podstatou revolty tvorba: „Prvej je súdené tvoriť, aby čoraz viac bola, tá druhá je nútená produkovať, aby čoraz dôkladnejšie popierala“ ([1], 250). Práve z tvorivého charakteru revolty vyplýva možnosť odhaliť jej hodnotu v rýdzom stave v umeleckej tvorbe, keďže aj umenie má podľa Camusa tendenciu oslavovať i popierať. Camus teda nachádza v revolte i v umení ich spoločné ambície: „V každej revolte sa prejavuje metafyzická potreba jednoty, nemožnosť uchopiť ju a vytváranie náhradného sveta. Z tohto pohľadu je revolta stvoriteľkou svetov. To je napokon tiež definícia umenia“ ([1], 254). No podobne ako revoltu ani umenie nemožno chápať ako úplné odmietnutie skutočnosti: „Tým, ako umelec narába so skutočnosťou, potvrdzuje svoje odhodlanie hovoriť nie. Ale to, čo vo vlastnoručne vytvorenom svete zo skutočnosti ponecháva, vyjavuje, že súhlasí aspoň s časťou reality...“ ([1], 267). Nutná obroda v mene autenticity vyžaduje podľa Camusa v umení i v spoločnosti „... znovuobjaviť žriedlo revolty, kde nie i áno, jedinečné i všeobecné, jedinec i dejiny balansujú v ostrej napätej rovnováhe“ ([1], 272). Hodnotu sprístupnenú revoltou nemá teda človek nikdy zaručenú raz a navždy – musí sa o ňu neustále starať. Aby si teda revolta i hodnota v nej obsiahnutá, zachovali autentickosť, nesmú sa revolta, resp. absurdno zbaviť ani jedného z pólov protikladu, na ktorom sú založené.

Camus sa pokúša stanoviť pre človeka akúsi strednú, správnu mieru myslenia a konania, pričom vychádza z myšlienky, že ak každé myslenie či konanie, ktoré prekročí istú hranicu, popiera samo seba, tak musí existovať určitá miera vecí a človeka. Túto mieru vecí potvrdzuje podľa autora i veda: „Jediná definovateľná skutočnosť leží v pásme stredných veličín, kam sami patríme“ ([1], 291). Zároveň usvedčuje všetky druhy nihilistického myslenia z nerešpektovania tejto hranice: „Nič ich už nebrzdí v ich dôsledkoch a ony obhajujú úplnú deštrukciu alebo neustále dobývanie“ ([1], 291). Camusova „revolta“ takto naznačuje, že existuje istá spoločná ľudská prirodzenosť a zároveň osvetľuje mieru a hranicu, ktoré sú jej podstatou. Zároveň autor nadväzuje na myšlienky z diela *Mýtus o Sifyzovi*, v ktorom – ako sme ukázali – odmietol v záujme udržania absurdna (z vyššie uvedených dôvodov) prepiaty moment iracionálna na úkor racionality a naopak: „Iracionálne vymedzuje racionálne, ktoré je zase naopak mierou iracionálne. Skrátka, niečo má zmysel, ktorý musíme vydobýť na ne-zmysle“ ([1], 293).

Analýzou vybraných textov sme sa snažili spolu s Camusom dokázať, že napriek nevyvrátiteľnému faktu prítomnosti nezmyselnosti, resp. absurdity vo svete jestvuje možnosť zmeny postoja, ktorá človeku dovoľuje i v nezmyselnosti zahliadnuť potenciálne východisko iného zmyslu, resp. hodnoty. V danom kontexte nám šlo o objasnenie úlohy metafyzickej revolty, prostredníctvom ktorej dochádza k posunu základných atribútov ľudského údeltu na osi individuálnosť – kolektívnosť smerom k postulovaniu existencie spoločnej ľudskej prirodzenosti. Zároveň sme ukázali, že onou hodnotou revolty, vďaka ktorej absurdno prekračuje samo seba, je miera vyjadrujúca autentické chápanie skutočnosti. Auten-

tické v tom význame, ktorý rešpektuje rozporuplnosť, resp. rozpoltenosť skutočnosti, ktorou je človek limitovaný, čím vytvára predpoklad na zachytenie (hoci relatívne) unikajúceho zmyslu ľudského života v jeho pomínutelnosti.

LITERATÚRA

- [1] CAMUS, A.: *Člověk revoltující*. Praha: Český spisovatel 1995.
- [2] CAMUS, A.: *Mýtus o Syzifovi. Pád. Caligula*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1993.
- [3] JANKE, W.: *Filosofie existence*. Praha: Mladá fronta 1995.
- [4] SARTRE, J.-P.: *Existencializmus je humanizmus*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1997.

Mgr. Dana Brezňanová
Katedra filozofických vied FHV UMB
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
SR
breznanova@fhv.umb.sk